

УДК 94(477)“1765/178”:[37.014.3

В. Л. Маслійчук

“ДРУГА МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕГІЯ” ТА ОСВІТНІ ІНІЦІАТИВИ 1765–1780 рр.

Управління українською козацькою автономією губернатора Петра Рум'янцева відобразилося на освітній сфері. Накази шляхетства від Гетьманщини в Комісію зі складання нового Уложення містили прохання про відкриття навчальних закладів. На початку сам Петро Рум'янець теж мав низку проектів щодо реформування освітньої сфери. Однак можна констатувати консервацію відносин у цій галузі на 70-ті рр. XVIII ст., згасання секуляризаційних намірів імперської влади та місцевої знаті.

Ключові слова: Друга Малоросійська колегія, освіта, училища, секуляризація, шляхетство

Однією з основних проблем історії освіти, особливо на українських землях, є те, що, попри наявність безлічі цікавих проектів, втілюється в життя врешті лише невелика їх частина. Друга половина XVIII ст. постає добою нереалізованих задумів. Дослідження цих проектів і задумів допоможе зрозуміти роль освіти та особливості тогочасного соціуму.

Історіографія часу перетворень, скасування гетьманської автономії дуже показова [1; 2; 3]. Зупинимось на окремих моментах. Передусім, останні роки гетьманування Кирила Розумовського визначаються низкою освітніх проектів: спроба заснувати університет у Батурині [4], запровадити освіту для козацьких дітей [5], сприяння знатним “малоросам” в отриманні освіти у світських закладах за кордоном та в російських столицях. Постає питання, чи мали місце такі проекти й практики тому. Історик Григорій Максимович уважав, що за часів правління Рум'янцева попередні освітні практики тривали [6, с. 140]. Якщо говорити про другу половину 60-х рр., то ці твердження обґрунтовані. Але видається дивним, чому ці освітні ініціативи не привели до певних гуманітарних зрушень: заснування друкарень і бібліотек, повноцінних навчальних закладів, академічних товариств.

Великим випробуванням для імперської влади були вибори депутатів до Комісії зі складання Нового Уложення щойно після скасування гетьманства. У “Малоросії” вибори й Накази є яскравою ілюстрацією не лише прагнень тогочасної еліти, але й її політико-правової свідомості. Ці події описані в багатьох джерелах [7; 8; 9]. Прошарок “нової шляхти” (козацька старшина) після скасування гетьманства бажав забезпечити своє панівне становище, використовуючи для цього історичні докази, апеляцію до власних заслуг і вольностей, а також наголошуючи на освітніх потребах.

Однак освітні ініціативи малоросійського шляхетства студійовані досить мало. Тут можна побачити й певну нерівномірність: якщо постаті Григорія Полетика, основного захисника прав “малоросійського шляхетства”, присвячено низку досліджень [10; 11; 12], то щодо іншого, можливо, менш плідного, однак чи не найбільш відомого освітнього діяча Володимира Золотницького практично не маємо студій, хоча саме він був включений до Комісії зі складання проекту нових училищ і подав власний проект створення освітньої системи в Російській імперії [13, с. 174–222]. Обидва найзапекліші захисники “малоросійських прав”, і Полетика, і Золотницький [14, с. 338] перед виборами до Комісії вже тривалий час мешкали в російських столицях і мали добрі знайомства в імперських колах, чітко розуміли тенденції щодо змін в освітній сфері. Накази ж “малоросійського шляхетства”, запропоновані, можливо, не без впливу згаданих депутатів, є цікавим симбіозом бажань побудувати університет і шляхетський виховний заклад.

Зважмо на особливості освітніх прохань “малоросійського” шляхетства в “Наказах” до Комісії 1767 р., з'ясувавши, що характерно для згадок про освіту в Малоросії в другій половині 60-х рр. XVIII ст. Передусім, відсутність істотних секуляризаційних настроїв у проханнях малоросійського шляхетства. Здійснена в центральній Росії секуляризація 1764 р. не стосувалася Слобідської України та “Малоросії”, церква й монастирі зберігали тут за собою великі маєтності й підданих селян. Така поступка церкві в цій частині імперії була дуже вагомою. Але шляхетські накази не містили й жодних тез про підтримку православних колегіумів. Другий і абсолютно неврахований сюжет – це зміна навчальної парадигми в Російській імперії; за часів імператриці Єлизавети Петрівни увага була спрямована на навчальні інституції, на навчання як таке, звідси й утворення Московського університету, й спроби змінити “університет” Академії наук в Петербурзі, і навіть проект “університету в Малоросії” гетьмана Кирила Розумовського. Нова імператриця Катерина Друга під впливом енциклопедистів-просвітителів та представників свого оточення передусім зважала на виховання (а не освіту й науку), на моралізаторський бік Просвітництва. Наголошувалось на потребі у вихованні сиріт, наданні їм притулку, було відкрито “Воспитательний дом”, створено Смоленський інститут для дівчаток [15, с. 233–235]. Мрії малоросійського шляхетства про навчальні заклади були ілюзорними, вони ні в 60-х, ні в 70-х рр. XVIII ст. не знайшли б підтримки в центрального уряду. Однак саме ці прохання слід розділити за характером: в одних ідеться про виховання, а в других про освіту й науки. Досить відчутною концентрацією на освітніх проблемах визначаються шість Наказів із “Малоросії” до Комісії зі складання нового Уложення.

Наприклад, глухівське шляхетство наголошує на “просвещении” та на бажанні заснувати університет [16, с. 130], така ж риторика (“знание наук” та університет) й у київського шляхетства [16, с. 176–177], критика старої “латинської” школи й тези про заснування університету містяться й у Наказах стародубського

шляхетства [16, с. 193]. Однак батуринське та чернігівське шляхетства [16, с. 136, 237] радше відчувають імперські віяння щодо "виховання юнацтва": ідеться про дворянський корпус й "дом воспитательный для девиц". "Золотою серединою" в "Наказах" постають погляди переяславського шляхетства: воно просить як про відкриття університету на державному кошті, так і про "корпус шляхетский" й дім для виховання панночок [16, с. 150–151]. Окрім зазначення про "недостаточность" латинських шкіл (зауваження стародубського шляхетства), у Наказах майже не натрапляємо на критику "старої школи".

Цікавішими в цьому контексті видаються накази від шляхетства сусідньої Слобідсько-Української губернії, підпорядкованої іншій юрисдикції. Охтирське шляхетство зважає на проект утворення при Харківському колегіумі "класів" для світських наук і просить, щоб до цих класів приймали дітей місцевого дворянства, як до наук, так і до військової служби здатних [17, с. 257]. Ще інформативнішим виявляється наказ сумського шляхетства, котре просить відкрити в місті два училища на кшталт Московського університету (певно, ідеться про гімназії при Московському університеті) – одне для дворян, а друге для представників решти верств ("церковнических, подьяческих, мещанских и прочих тому подобных детей"). Однак користь від такого училища дворянство бачить у покритті церковних і світських потреб, адже й священнослужителів часом бракує, і слід "научить простолюдиков закона" [17, с. 276–277].

Саме таке врахування церковних та світських потреб спостерігаємо в одному досить вагомому проекті – проекті Володимира Золотницького. Біографія цієї непересічної постаті досить суперечлива; основні дані подає Євгеній Болховітін, у якого читаємо, що Володимир Трохимович Золотницький народився близько 1741 р. поблизу Києва в родині священника, основ наук і мов (а саме латини) навчився від батька, потому навчався в Київській академії [18, с. 232]. Вочевидь, навчанню сприяв Олексій Розумовський, бо йому Володимир присвятив свою першу книжку [19]. Далі Золотницький потрапляє до гімназії при Московському університеті, а потім, у 1760 р., до Московського університету; відомо, що він управлявся в літературі та перекладах. Із 1762 р. Золотницький викладає німецьку мову в Сухопутному кадетському корпусі, а з другої половини 60-х рр. XVIII ст. працює перекладачем у Московській камер-колегії [15, с. 102, 282–283]. Знову ж таки, можливо, за сприяння Малоросійської колегії його як імперського чиновника обрано від київського шляхетства до Комісії зі складання проекту Нового Уложення. Тут, вочевидь, укотре проглядають певні зв'язки з Розумовськими, бо до переліку місцевостей, які представляв Золотницький, входила й батьківщина Розумовських (Лемеші й сотенний центр Козелець). Але, як і у випадку з Григорієм Полетиною, також викладачем кадетського корпусу, Золотницький не став прихильником імперських нововведень, а виявився поборником "малоросійських прав і вольностей", підтримавши ідеї Г. Полетики про знатність "малоросійських старшин" [14, с. 338–339]. Під час виборів до Комісії училищ 23 травня 1768 р. від шляхетських депутатів "Малоросії" та слобідських полків, крім Володимира Золотницького, було висунуто низку кандидатів: колишнього харківського полковника Матвія Куликовського, Івана Скоропадського (від глухівського шляхетства), Якова Тарнавського (від Прилуцького полку) [20, с. 91]. Таке зацікавлення "малоросів" цією комісією було дуже важливим свідченням потреби місцевого шляхетства в освітніх змінах.

Працюючи в Комісії зі складання проекту нових училищ, Золотницький висловив свої погляди й, власне, подав проект. Звичайно, діяльність усієї Комісії потребує окремого дослідження, надто ж той факт (чи випадковість?), що малоросійський шляхтич опинився в компанії прибалтійських німців (Тимофія Клінгштета, Якова Урсинуса, Георга Аша) із досить консервативними поглядами на освіту. Пропозиції Золотницького цікаві спробою поєднати церковне й світське, освіту й виховання. У всіх установах (навіть приватних) обов'язково має бути богослов'я. Навчальні заклади вищого рівня повинні очолювати світський і духовний ректори. Однак, попри всю риторику, важко не визнати, що пропозиції Золотницького дуже взорвані на пропозиції колег-німців, так проект ліфляндського дворянина Тимофія Клінгштета (котрий представляв протестантські провінції), узагалі надавав перевагу вихованню та освіті при церквах [13, с. 222–228].

Класова сутність "нової шляхти" дуже добре проглядає в проекті Золотницького, що, власне, пізніше й було зреалізовано: "в ... государственные гимназии принимаются всякого рода дети, исключая нижнего рода людей, то есть земледельцев", адже всіх неможливо утримати на "коронном иждивении". Однак і таких бідолах та сиріт можна приймати, якщо вони добре вчитимуться й оберуть духовну кар'єру [13, с. 203]. Золотницький без ентузіазму говорить про "мужицьких дітей", однак не заперечує їхньої можливості навчатися в "нижніх училищах".

Отже, "нижні училища" – школи при церквах, для їх утримання слід запровадити хлібний податок серед селян, а список учнів має складати священник. Ці нижчі училища і всестанові й відкриті для "другої статі", але за вибором. Книжкові потреби для таких училищ мають бути обмежені, проте "Російську грамоту" слід купувати (а для сиріт вона надаватиметься безкоштовно). Середні училища, на думку Золотницького, варто облаштувати при монастирях. У цих державних школах має бути двоє керівників – світський та духовний. Наступний рівень – Гімназії, які очолює директор, однак клас богослов'я повинен очолювати архієрей. Головна ж опіка над гімназією здійснюватиметься архієреєм, а далі "губернатором". Досить цікавою є пропозиція щодо вчителів духовних і світських. Світські вчителі мали б отримувати на третину більше, бо духовні повинні бути прикріплені до різних монастирів. Загалом же до світських учителів Золотницький ставить певні вимоги: для вищих навчальних закладів – це випускники університетів, для нижчих шкіл підійдуть і випускники "гімназій" та "вольнопределяющиеся".

Звичайно, проект Золотницького 1768 р. дуже недосконалий і "сирий", проте важливо, що це проект представника "малоросійського шляхетства". На думку Сергія Рощевського, проект Золотницького базується на кількох принципах: поєднання світського та церковного, підготовка вже з гімназій учнів до

практичної діяльності та державної служби, спроба поділити гімназії на типи за станом професійним підходом [21, с. 432–434]. Однак ухил у бік церкви в проєкті Золотницького очевидний, неважко пояснити й причину цього: йдеться не лише про надто помітний пріоритет виховання, а й про священницьке походження Золотницького та його навчання в Києво-Могилянській академії й також про цілком обґрунтоване позитивне ставлення до церковних практик у контексті нездатності держави дати раду освітній сфері.

Безпосереднім корінням освітньої риторики “малоросійської шляхти” є підходи до освіти “прошеної” козацької старшини останніх років гетьманування Кирила Розумовського [22; 23]. Як бачимо, мають місце й новіші впливи імперської риторики про виховання. Такі думки та проєкти, звичайно ж, були суголосні імперським ініціативам та проєктам, котрі ілюстрували пропозиції самого Петра Рум'янцева та чиновників Малоросійської колегії.

Якщо шляхетство уникало секулярних моментів чи в його наказах питання секуляризації та світського навчання звучали досить невпевнено, то керівник Другої Малоросійської колегії Петро Рум'янець дотримувався іншої думки. Коли графа було відряджено на посаду генерал-губернатора Малоросії в листопаді 1764 р., йому дали настанову з власними правками імператриці. Ця настанова в душі просвітницької критики не заторкує проблем виховання, але робить виразний акцент на духовності: “к тому же не безисвестно, что обучающіеся богословию и определяющие здесь к чинам духовным как в заграничных польских, так и в самих малороссийских училищах, по развратным правилам римского духовенства, заражаются многими ненасытного властолюбия началами, которого вредными следствиями наполнены прошедших времен истории европейские” [24, с. 378]. Така антиезуїтська характеристика католицької церкви та її впливу на освіту, здається, поставала певним закликком до дій і змін в освітній і духовній сферах, і, можливо, була частиною загальноєвропейської тенденції до критики ордену єзуїтів та ілюструвала вплив Вольтерівських творів на російську імператрицю.

Уже 18 травня 1765 р. Рум'янець подав звіт про заходи щодо управління Малоросією, імператриця зробила там помітки. Рум'янець ставив питання щодо монастирів та монастирських підданих, пропонуючи секуляризацію “на основани великороссийских”. Але найширшою проблематикою є освітня, їй граф-губернатор приділяв чималу увагу та навіть висував власний проєкт реформування освітньої системи в регіоні. Саме цей проєкт багато в чому визначив напрямок освітньої політики та освітніх ініціатив. Тут уперше натрапляємо на поширену пізніше тезу, що академія в Києві та школи “не на тех правилах основаны”. Дуже важливим видається й твердження про схильність “здешнего народа” до музики й заувага про те, що таких талантів тут недооцінюють. Рум'янець пропонує відкрити в усіх містах та великих селах школи для навчання співів, письма й арифметики. Учителям цих шкіл слід виділяти певну платню з міських бюджетів або, надавши їм духовне звання при церквах, дозволити жити із церковних прибутків; із забезпечених учнів брати платню за навчання, а бідних навчати безкоштовно (для утримання вбогих стануть у пригоді штрафи з п'яниць та гультяїв, що вчинили невеликі переступи). Сільські школи є сенс утримувати за рахунок поміщиків та прихожан (Рум'янець допускає, що навчати можуть дяки й дячки за невелику платню).

Ще радикальніші дії новий керівник Малоросії пропонує щодо “вышних наук”. Київський братський та Чернігівський Єлецький монастирі ліквідувати, а навчання з прибутків монастирів і монахів скасувати. Залишити в цих монастирях лише невелику кількість ченців для навчання майбутнього кліру та студентів, що надалі прагнуть мати духовне звання. Рум'янець просить залишити й ректора академії (Самуїла Миславського), про якого “генерально” чує лише похвали. Забрати ці установи з-під єпископської влади й підпорядкувати синоду, однак можна віддати й світській владі. Решту студентів, що не бажатимуть студіювати богослов'я, відрядити до інших монастирів, де ввести світські дисципліни за рахунок прибутків цих монастирів (прибутків, певна річ, буде недостатньо, тому з учнів варто стягувати платню за навчання). Найцікавіше, що в цьому проєкті зазначено й про виховання дівчат, особливо “неиммущих”, на це слід було б виділити Києво-Фроловський, Глухівський та Чернігівський П'ятницький жіночі монастирі.

Більше того, Рум'янець пропонує відкрити й військову школу “кадетів” чи “малоросійської гвардії”: “В число сих могли бы набираны быть из лучшего здесь шляхетства в способных уже к рыцарским наукам летам; нравы бы нечувствительно исправлялись, вкоренилась бы прямая любовь к военной регулярной службе, а истребились бы все те застарелые и кривотолкные мысли сумазбродного казачества”. Тобто “корпус” мав виконувати виховну інкорпораційну мету. Утримання корпусу – стягнення з патентів, що надаються на чин [25, с. 17–19]. Тут доречно згадати проблеми, які виникали в “малоросійського шляхетства” при вступі до Сухопутного кадетського корпусу, коли молодь мала довести знатність як власну, так і своїх предків [26, с. 18–19].

Окрім того, Рум'янець просить близько трьох тисяч рублів для відрядження музикантів “вокальних та інструментальних” до двору її величності та прагне, щоб у кожному місті були музиканти (з привілеями, як і представники інших ремесел); а згодом у містах можна буде запровадити й музичні школи [25, с. 19].

На жаль, цей вельми цікавий проєкт не був реалізований. Олександр Лазаревський уважав, що ця ідея просто не на часі, що на початку Петро Рум'янець слабо знав край, наданий у його управління [27, с. 390] (частково із цим можна погодитись). Так само слабо граф розумів і значення Київської академії та православних колегій – усім цим і пояснюється така смілива його пропозиція. Максим Яременко доречно стверджує, що проєкт почасти перегукується з попередніми старшинськими прагненнями 1763–64 рр. [28, с. 214], що теж правильно з огляду на пропозицію 1763 р. зробити університет у Києві на базі Київської академії з богословським факультетом [23, с. 344]. Однак, здається, у цьому поданні Рум'янцева поєдналися кілька моментів – як бажання імперської влади, так і місцеві ремарки; і зроблений той проєкт

був доволі нашвидкуруч. Тут, звичайно, цікаво було б визначити, які місцеві діячі виступали порадниками губернатора. Сама ж імператриця досить холодно відреагувала на ці пропозиції, зазначивши, щоб Рум'янцев звернувся з тими зауваженнями до "духовної комісії", а щодо музик – до "військової комісії" [25, с. 19].

Проект графа 1765 р. не виглядає поодиноким. Уже на 1766 р. почала збиратися істотна інформація про Києво-Могилянську академію та її фінансування, що мала наслідком записку київського губернатора Івана Глебова про академію [29, с. 338–342]. Характеристика Глебова щодо академії дуже позитивна й містить пропозиції зберегти за академією привілеї, надавати на утримання певну суму, запровадити друкарню й, урешті, утворити ще два факультети (математичний та медичний), поглибити виклад мов і підпорядкувати заклад київському губернатору та митрополиту. Проект Глебова, на думку Максима Яременка, – це своєрідна відповідь на петицію 1763 р., якою козацька старшина прагнула змінити академію, зробивши з неї світський заклад із богословським факультетом [28, с. 217]. Але поруч із цим документом варто згадати ще один, виявлений Людмилою Посоховою, – говоримо про примітки до доповіді Глебова про Київську академію, автором котрих є відомий критик "малоросійських порядків" Григорій Теплов (примітки щодо реорганізації Київської академії). Між тим, Теплов 1764 р. виступив і автором тексту секуляризаційних постанов імператриці Катерини Другої. Почавши з критики старої школи, він переходить до конкретніших зауважень і, власне, пропонує змінити Київську академію на світський університет, обґрунтовуючи передбачуваний успіх таких новацій природною схильністю місцевого населення до наук [30, с. 307].

Проект Теплова, як і багато інших його ініціатив, не був реалізований, однак реформування освітньої сфери, вочевидь, уважалось пріоритетом для імперських чиновників саме після проведення секуляризаційних заходів. Через певний час малоросійський губернатор Петро Рум'янцев повернувся до своїх пропозицій 1765 р., повторюючи їх подеколи дослівно. Уже в 1767 р. кілька його важливих зауважень щодо системи освіти увійшли до різних документів. "К обучению юности здесь, хотя и есть школы и так называемые в Киеве Академия, однако ж они отнюдь не на тех правилах основаны, каковыя ея императорскому величеству подавать к исправлению народа", – зазначає Рум'янцев у Записці до імператриці в липні 1767 р.; автор пропонує організувати нові училища [31, с. 107]. Детальніше ці проблеми окреслені в настанові Дмитрові Натальїну, обраному від Малоросійської колегії до Комісії зі складання Нового Уложення: практично повторено текст про "правила" Рум'янцева, згадуються ще й "гімназії" в Чернігові та Переяславі, висловлено пропозицію реформувати освіту з відвертим секуляризаційним мотивом. Для навчання молоді "обеиго пола", як благородних, так і "сірих", слід перетворити окремі монастирі на школи: для цього пропонується використати Чернігівський Троїцький та Гамаліївський Харлампіївський чоловічі та Києво-Фроловський і Глухівський жіночі монастирі [32, с. 230].

Але пропозиції Малоросійської колегії викликали опозиційну реакцію місцевої еліти. Зокрема, одразу відреагував впливовий представник "малоросійського шляхетства" в Петербурзі Григорій Полетика. Він усюди заперечує настанови Натальїна, доводячи, що не слід відкривати нові училища, варто натомість підтримати старі й забезпечити їх новими вчителями. Полетика окремо розмірковує про освіту дівчат, саме для цього пропонує організувати нові навчальні заклади, але в місцях зручних, із хорошим під'їздом із різних повітів (а не заклад у порожнього Гамаліївському монастирі). Полетика наголошує також на кадровій складовій, використовуючи свою "шляхетську риторичку": проведення освітньої реформи слід доручити вченим і благородним людям, добре обізнаним щодо звичаїв тамтешнього народу, тобто представникам шляхетства [33, с. 93–94]. Бажання Полетики, по суті, доволі консервативні, однак визнані історіографами за прогресивні [11, с. 374–386]. Тобто, спостерігаємо певний опір нової шляхти імперським пропозиціям та секуляризаційним починанням, бажанням зберегти статус-кво, що врешті й сталося.

Оглядаючи освітні проекти, зауважуємо, що вони є лише невеличкою (і то не основною) частиною "наказів", "возражений", пропозицій; насправді йшлося про велике реформування недоскасованої козацької автономії та прагнення місцевої еліти зберегти соціально-політичне панування. Однак настрої представників імперської влади в другій половині 60-х рр. XVIII ст. очевидні – секуляризація та трансформування освіти. Слід визнати, що ці заяви та накази були лише засобами риторики й прикладом критики латинської школи, вони переважно так і не реалізувалися, але, вочевидь, змушували керівництво "латинських шкіл" (Київської академії зокрема) вносити у свої навчальні плани нові дисципліни, напр., іноземні мови чи математику [28, с. 214–215].

Перші роки правління Другої малоросійської колегії дійсно багаті на проекти й шляхетські побажання й відзначаються консервативним опором, особливо щодо виборів до Комісії. Однак можна помітити й певне згасання ініціатив у зв'язку із виснажливою російсько-турецькою війною 1769 – 1774 рр. й мором 1771 р. До цього слід додати й зміну кон'юнктури щодо представників з України на верхніх щаблях імперської бюрократії. Більшість емігрантів виїхали з російських столиць, повернулися в Україну, були звільнені з різних посад [15, с. 258–268]. Основні поборники прав та вольностей у Комісії 1767 р. Григорій Полетика та Володимир Золотницький на початку 70-х рр. XVIII ст. залишили Санкт-Петербург [15, с. 258–260]. Нові наближені до Петра Рум'янцева Олександр Безбородько, Петро Завадовський, Дмитро Трощинський, як і низка інших керівників, на середину 70-х рр. не мали досвіду світської освіти чи столичної служби.

Суспільні відносини та освіта в Гетьманщині за Рум'янцева дійсно були законсервовані, як це переконливо показав Григорій Максимович, хоча позитивним є збереження дяківської школи й поширення проекту щодо навчання козацьких дітей, однак таке навчання "не прогрессировало, но и не упало" [6, с. 140, 160]. Однак внесемо деякі корективи. Проект щодо навчання козацьких дітей, запроваджений за гетьмана Кирила Розумовського в Лубенському полку, дійсно мав продовження на початку діяльності Петра

Рум'янцева та поширився на Чернігівський полк [6, с. 163–168, с. 176–189], власне, завдяки енергії полковника Петра Милорадовича в 1765 р. [34, оп. 1, спр. 24, арк. 2–3]. Але останні згадки про таке навчання припадають на середину 70-х рр. XVIII ст., у другій половині 70-х рр. й надалі даних про такі освітні ініціативи немає. Власне, сам історик Григорій Максимович пояснив це у своєму дослідженні: ані за гетьмана Розумовського, ані за правління Рум'янцева нових шкіл не створювалося, проте козаків змушували навчати їхніх дітей у тих поселеннях, де вже існували “школи” [6, с. 176]. Можливо, в інших умовах таке навчання “екзерциції” виявилось непотрібним.

Попри своєрідність такої освіти козацьких дітей, слід визнати певне зацікавлення в ній Рум'янцева та його оточення, потребою війська та військових кадрів під час війни. За наказом колегії від 18 липня 1767 р. полковими й сотенними старшинами могли ставати лише грамотні козаки [35, оп. 3, спр. 1754, арк. 1–2]. Питання грамотності військового “контингенту”, вочевидь, непокоїло чиновників колегії. Саме тому можна відзначити окремі тенденції в освітній сфері початків правління Другої Малоросійської колегії та її голови Петра Рум'янцева. Передусім це істотна увага до гарнізонних шкіл, з вимогами до полкових канцелярій підтримувати такі школи, відсилати туди солдатських дітей, перебудова гарнізонної школи в Глухові. Підтримку солдатських шкіл можна спостерігати протягом усього часу існування Другої Малоросійської колегії [35, оп. 2, спр. 375, оп. 3, спр. 1262, 1321, 1322, 1345, 1570, 4231]. На пропозицію Рум'янцева від 18 травня 1767 р. до “солдатських” зараховували дітей від семи років із сімей, бодай дотично пов'язаних зі службою, а також “байстрюків”, народжених від солдат і визнаних “малоросіянами”, їх віддавали до шкіл [35, оп. 3, спр. 1906, арк. 8].

Потреба у військовому навчанні та вишколі офіцерів, вочевидь, турбувала Рум'янцева повсякчас. Іще в листі до Катерини Другої від 6 січня 1768 р. Рум'янцев переконує імператрицю приймати “малоросів” до Сухопутного кадетського корпусу понад “укомплектованого числа” – як імператорська милість, – аби сприяти “потомкам” в отриманні офіцерських чинів [36, с. 151]. Із 1774 р. по всіх судових інстанціях, полкових канцеляріях та сотенних правліннях було розіслано пропозиції для “дітей тамошнього шляхетства” та й представників інакших верств, яких цікавить військова служба, являтися до фельдмаршала Рум'янцева [35, оп. 3, спр. 6594, арк. 1–328]. У пізнішому, вочевидь, загальноімперському проекті 1777 р. уже визнаний воєначальник Петро Рум'янцев-Задунайський пропонує в усякому краї організувати військові школи, але широкого профілю, аби там могли навчатися майбутні “квартирмістри”, аудиторі, лікарі, гобоїсти, слюсарі й токарі [37, с. 1430].

Та слід визнати, що, напевно, усі великі проекти залишалися в часи Другої Малоросійської колегії лише проектами. Після перипетій скасування гетьманства та Комісії зі складання нових законів перед колегією та Рум'янцевим постала нова проблема ширшого геополітичного масштабу: війна з Османською імперією та втручання у справи Речі Посполитої. У листуванні (навіть пізнішому) Петра Рум'янцева з майбутнім головою Комісії училищ Петром Завадовським не порушено освітніх питань “Малоросії” (лише згадано про загальноімперську освітню реформу за австрійським узірцем), проте мають місце багато всіляких дипломатичних та зовнішньополітичних міркувань, придворних пліток [38]. Єдиною дуже цікавою спробою кінця 70-х рр. була пропозиція Федора Туманського створити під егідою губернатора Петра Рум'янцева у Глухові “Академическое собрание” як філію Російської імператорської Академії наук. Туманський, також із досвідом столичного чиновника, вважав, що “собрание” має служити для створення не лише наукового закладу, але і повинно зайнятися заснуванням “училищ”. Така дуже цікава пропозиція мала наслідком лише відкриття книгарні Академії наук у Глухові, але з виїздом Федора Туманського до російської столиці дані про цю книгарню зникають [39, с. 48 – 49]. Тобто увесь проект зосереджувався довкола філантропа і вченого і не набув свого розвитку.

Широка ініціативність перших років керування Петра Рум'янцева до початку 70-х рр. XVIII ст. була зведена нанівець, відносини у багатьох сферах “законсервовані”. Однак уже імперські пропозиції губернської реформи 1775 р. порушували питання про ліквідацію залишків “малоросійської автономії” та проведення інтеграційних заходів. Насправді, плануючи радикальні перетворення, Друга малоросійська колегія дуже “законсервувала” відносини всередині соціуму Гетьманщини; секуляризацію не було проведено, формування “нової шляхти” з власною ідеологією “вольностей” та річпосполитськими цінностями продовжилося, інтеграційні починання істотно пригальмувалися. Отже, постає основне питання, що було причиною таких процесів – консервативний опір духовних та світських еліт, виснажлива російсько-турецька війна чи брак імперських інтеграційних ресурсів. Це питання залишається відкритим.

Джерела та література

1. Стороженко Н. Реформи в Малороссии при графе Румянцеве / Н. Стороженко // Киевская старина. – 1891. – Т. 3. – С. 478–493; Т. 9. – С. 455–465.
2. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760–1830 / З. Когут. – К., 1996. – 317 с.
3. Струкевич О. К. Друга Малоросійська колегія: заснування, компетенція, політико-адміністративний аспект діяльності. Дис. на здоб. наук. ст. канд. іст. наук / О. К. Струкевич. – К., 1994. – 255 с.
4. Проект к учреждению университета Батурина 1760 года. Писан Григ. Ник. Тепловым для графа гетмана // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1863. – Книга вторая (Апрель – июль). – С. 67–85.
5. Панашенко В. В. Навчання козацьких дітей грамоти та військової справи на Лівобережній Україні XVIII ст. / В. В. Панашенко // Український історичний журнал. – 1972. – № 2. – С. 103–108.
6. Максимович Г. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией / Г. Максимович. – Нежин, 1913. – 398 с.

7. Теличенко И. Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху Екатерининской Комиссии. Оттиск из журнала Киевская старина / И. Теличенко. – К., 1891. – 184 с.
8. Максимович Г. Выборы и указы в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 / Г. Максимович. – Нежин, 1917. – 333 с.
9. Курмачева М. Д. Проблемы образования в Уложенной комиссии 1767 г. / М. Д. Курмачева // Дворянство и крепостной строй России XVI–XVIII вв. Сборник статей, посвященный памяти А. А. Новосельского. – М.: Наука, 1975. – С. 240–264.
10. Когут З. Шляхетська демократія в часи самодержавства: політичні погляди Григорія Полетики (1723/25–1784) / З. Когут // Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004. – С. 102–116.
11. Литвинова Т. Ф. Прогресивний консерватизм – випадкове словосполучення чи факт української суспільної думки другої половини XVIII ст. / Т. Ф. Литвинова // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997. – Т. 1. – С. 372–386.
12. Литвинова Т. Ф. Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII в. / Татьяна Литвинова // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 28–64.
13. Экстракт из протокола Дирекционной Комиссии декабря от 29 дня 1768 года в частную Комиссию о училищах и призрения требующих (получен 30 декабря) // Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII – XIX веках / Под ред. С. В. Рождественского. – Спб., 1910. – Т. 1. – С. 174–229.
14. Мнения в Комиссии. Приложение к XXXII т. Подлинные мнения депутатов по правам благородным // Сборник императорского Русского исторического общества. – Спб., 1882. – Т. XXXVI. – С. 289–411.
15. Штранге М. М. Демократическая интеллигенция в России в XVIII веке / Михаил Штранге. – М., 1965. – 304 с.
16. Депутатские указы и всеподданейшие челобитья от шляхетства Малороссийской губернии // Сборник русского исторического общества. – Спб., 1889. – Т. 68. – С. 127–248.
17. Депутатские указы и всеподданейшие челобитья от шляхетства Слободско-Украинской губернии // Сборник русского исторического общества. – Спб., 1889. – Т. 68. – С. 249–324.
18. Болховитинов Е. Словарь Русских светских писателей, соотечественников и чужестранцев, писавших в России. – М., 1845. – Т.1 (А – К). – 329 с.
19. Золотницкий В. Состояние человеческой жизни, заключенное в некоторых нравоучительных примечаниях, касающихся до натуральных человеческих склонностей, собранных в пользу общества Владимиром Золотницким / Владимир Золотницкий. – Спб., 1763. – 14, 142 с.
20. Большого собрания дневные записки 1768 г. Обзор занятий Большого собрания с 7 апреля по 9 сентября 1768 г. // Сборник императорского Русского исторического общества. – Спб., 1881. – Т. XXXII. – 346 с.
21. Рождественский С. В. Очерки по истории системы народного просвещения в России в XVIII–XIX веках / С. В. Рождественский. – Спб., 1912. – Т. 1. – 680 с.
22. Білокінь С. Промова Григорія Політики в загальних зборах українського шляхетства в Глухові про права, переваги і потреби України (1763 рік) / С. Білокінь // Український археографічний щорічник. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 414–433.
23. Кистяковский А. Ф. Пршение малороссийского шляхетства и старшины вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II в 1764 г. / А. Ф. Кистяковский // Киевская старина. – 1883. – Т. VI. – № 6. – С. 346–352.
24. Наставление, данное графу Петру Румянцеву, при назначении его малороссийским генерал-губернатором, с собственноручными прибавками Екатерины II // Бумаги императрицы Екатерины II, хранящиеся в государственном архиве Министерства иностранных дел. – Т.1 (Сборник русского исторического общества. – Т. VII). – С. 376–391.
25. Доклад графа П. Румянцева о разных мероприятиях по управлению Малороссиею и собственноручные решения Екатерины II // Бумаги императрицы Екатерины II, хранящиеся в государственном архиве Министерства иностранных дел. – Т. 2 (Сборник русского исторического общества. – Т. X). – С. 9–21.
26. Миллер Д. П. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение казацкой старшины в дворянство / Д. П. Миллер // Киевская старина. – 1897. – Т. LVI. – № 1. – С. 1–31.
27. Лазаревский А. По поводу ста лет от смерти графа П. А. Румянцева // Киевская старина / А. Лазаревский. – 1896. – Т. LV. – № 12. – С. 374–394.
28. Яременко М. “Академіки” та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. / М. Яременко. – Харків, 2014. – 514 с.
29. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – Отделение II / С введением и примечанием Н. И. Петрова. – К., 1906. – Т. III. Царствование Екатерины II (1762–1796). Киевский митрополит Арсений Могилянский (до 1770 г.). – XXIV, 574 с.
30. Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох. Православні колеґіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. / Л. Ю. Посохова. – Харків, 2011. – 400 с.
31. Акты по управлению Малороссиею графа П. А. Румянцева за 1767 г., сообщил М. В. Владимирский-Буданов // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – 1891. – Кн. 5. – Отд. III. – С. 93–136.
32. Указы депутатам присутственных мест в Комиссию о сочинении проекта Нового уложения // Сборник Русского исторического общества. – Спб., 1885. – Т. 43. – С. 3–396.
33. Возражение депутата Григория Полетики на наставление от Малороссийской коллегии господину ж депутату Дмитрию Наталину / Сообщ. Гр. А. Милорадович // Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1858. – Кн. 3. – С. 71–102.
34. Центральний державний історичний архів України в місті Києві (ЦДІАК України). – Ф. 763. Канцелярія генерал-губернатора Петра Рум'янцева.
35. ЦДІАК України. – Ф. 54. Друга Малоросійська колеґія.
36. Бумаги до управления Малороссиею графа П. А. Румянцева-Задунайского относящиеся. Сообщ. М. Судьенко // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1861. – Январь – март. – Книга первая. – С. 137–165.
37. Из бумаг диканьского архива князя Кочубея // Русский архив. – 1871. – Кн. 9. – С. 1408–1446.
38. Письма графа П. В. Завадовского к фельдмаршалу графу П. А. Румянцову 1775–1791 годов / с предисловием и примечаниями П. Майкова. – Спб., 1901. – 160 с.
39. Любименко И. И. Проект 1779 г. об устройстве филиала Академии наук в Глухове и о написании истории Украины / И. И. Любименко // Вестник Академии наук СССР. – 1935. – № 5. – С. 48 – 54.

Masliychuk V. L. "The Second Malorossian Board" and educational initiatives 1765-1775

The reign of Hetman Kyrylo Rozumovsky (1750 – 1764) left a number of important projects and initiatives in the sphere of education. The abolition of hetmanate put questions on their continuation. "New nobility" (Cossack officers) after the abolition of hetmanate wished to provide their up position, using the historical evidence, appeal to their own merit and freedom as well as an emphasis on educational needs. The Orders from Ukrainian Nobility to the Constitutional Commission to include a request for the opening of schools. The main problem is the combination of secular and Church in education was the proposals for school's reform in the Empire of Volodymyr Zolotnycky. Zolotnycky proposed to combine secular and religious leadership. This problem will prove to be a major educational initiatives. At the beginning of his reign Peter Rumyantsev brought forth a substantial program of secularization and reorganization of educational institutions. Individual educational offer of the imperial authority of the Second Malorossian Board came to criticism from the Ukrainian nobility. But we can see certain braced initiatives. Not seeing any significant proposals for education on the left-bank Ukraine within 70s XVIII century. In fact when planning a radical transformation the Second Malorossian Board operated the very "preserved" relations within society were confiscated: secularized was not conducted, the formation of the "new nobility" with his ideology of "liberty" and own regional values was continued, integrational measures was braked. This raises the fundamental question of what was the cause of such processes: the conservative resistance of spiritual and secular elites, grueling Russian-Turkish war or the lack of Imperial integration resources.

Key words: The Second Malorossian Board, education, schools, secularization, nobility.

Маслийчук В. Л. "Вторая Малороссийская коллегия" и образовательные инициативы 1765 – 1780 гг.

Управление казацкой автономией губернатора Петра Румянцева отразилось и на образовательной сфере. В "Наказах" "малороссийского" шляхетства наблюдаются просьбы об открытии учебных заведений. В начале своего правления сам Петр Румянцеv также имел проекты по реформированию образовательной сферы. Но следует констатировать определенную стагнацию и консервацию в образовательных проектах на 70-е гг. XVIII в., угасание секуляризационных намерений имперской власти и местной знати.

Ключевые слова: Вторая Малороссийская коллегия, образование, училища, секуляризация, дворянство.